

Д. С. Девізор

здобувач

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра трудового права та права соціального забезпечення
вул. Володимирська, 64, Київ, 01601, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОЇ І ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ПРАЦІВНИКІВ І ЇХ ЗАХИСТ ВІД БЕЗРОБІТТЯ ЯК ПРИНЦИП ТРУДОВОГО ПРАВА

Зайнятість населення є важливою соціально-економічною категорією, що відображає складні багатофакторні залежності попиту і пропозиції на ринку праці та є важливим індикатором якості життя населення. Сформульовано правовий комплекс заходів, спрямованих на реалізацію в Україні концепції продуктивної зайнятості.

Ключові слова: ринок праці, безробіття, зайнятість, працевлаштування.

Проголошення України соціально спрямованою державою з ринковою економікою зумовило потребу у виробленні нового підходу до правового регулювання відносин у сфері праці. В основі цього підходу лежить поєднання законів ринку з інтересами всього суспільства і конкретного громадянина.

Зайнятість населення є важливою соціально-економічною категорією, що відображає складні багатофакторні залежності попиту і пропозиції на ринку праці та є важливим індикатором якості життя населення. З економічної точки зору, зайнятість є джерелом доходів і багатства населення, а із соціальної — мірилом поведінки людини, засобом її самореалізації, самоствердження як особистості. В сучасних умовах соціальний аспект зайнятості набуває дедалі більшого значення, оскільки людська праця стає не лише джерелом суспільного й особистого матеріального добробуту, а й визначальним чинником розвитку людської особистості.

Теоретичним підґрунтям цієї статті послужили наукові праці таких учених-правознавців, як М. Г. Александров, Л. Я. Гінзбург, Р. З. Лівшиць, О. І. Процевський, В. М. Скобелкін, О. В. Смирнов, А. І. Ставцева, В. М. Толкунова, Р. І. Шабанов, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко та ін. Однак, незважаючи на отримані ними вагомі здобутки, слід наголосити, що в Україні обмаль наукових робіт, присвячених забезпеченню повної і продуктивної зайнятості.

Формування теоретичних підходів до функціонування ринку праці, зайнятості та безробіття відбувається у тісному зв'язку з соціально-економічними процесами. Якщо у до- та індустріальний періоди панувала проста фізична праця, то тепер — складна розумова праця висококваліфікованих спеціалістів. Так, відомий А. Маршалл у кінці ХІХ — на початку ХХ століття писав, що «чисельність працівників фізичної праці в чотири або п'ять разів переважає чисельність усіх власників» [1, с. 289]. У наш

же час більше 50 % економічно активного населення розвинутих країн зайняті не фізичною, а розумовою працею, зокрема в США — ця частка складає 2/3. На сучасному етапі суспільного розвитку інтелектуальна праця стала панівним видом. Така праця є не що інше, як свідомо діяльність людини з виробництва, розвитку, засвоєння, збереження, розповсюдження і практичного використання знань [2]. З цих позицій підвищується роль здобутої освіти та кваліфікації, які стають головним ресурсом і джерелом формування трудового потенціалу та забезпечення зайнятості населення. Власне, починається формування нових орієнтирів зайнятості.

Проблеми забезпечення повної зайнятості в державі та боротьби з безробіттям належать до найбільш складних і таких, що важко розв'язуються. Ці проблеми мають місце у всіх державах світу, у тому числі й у розвинутих країнах із ринковою економікою.

Економісти, виходячи з того, яким чином людина залишилася без роботи, види безробіття розподіляють на дві групи: добровільне і вимушене. Добровільне безробіття в основі має суб'єктивну причину і цілком залежить від носія праці. До нього належить фрикційне безробіття, тобто короткотерміновий період незайнятості, необхідний для пошуку нової роботи або переходу з одного на інше місце роботи, а також коли особа звільнилася за власним бажанням. До групи вимушеного безробіття належать: циклічне, структурне, інституціональне, регіональне, технологічне, приховане, економічне, часткове і сезонне безробіття. Група добровільного безробіття і група вимушеного безробіття диференціюються за ознакою причини, яка породжує той чи інший вид. Принципова різниця між ними полягає в тому, що добровільне безробіття не є турботою держави, не реєструється в органах державної служби зайнятості і за нього не сплачують допомогу. Вимушене безробіття, навпаки, є постійною турботою держави й осіб, які зареєстровані в органах державної служби зайнятості як безробітні, одержують допомогу по безробіттю. Циклічне безробіття пов'язано з фазою спаду економічного циклу. Воно небезпечне своєю тривалістю. Циклічне безробіття для України є основним видом безробіття у зв'язку з тривалою кризою в економіці. Структурне безробіття є наслідком структурних зрушень в економіці, як у галузевій сфері, так і в зміні форм власності. Таке безробіття теж притаманне Україні у зв'язку із структурною перебудовою економіки. Інституціональне безробіття породжується правовими нормами, прийнятими в країні, які негативно впливають на попит або на пропозицію робочої сили. Воно, наприклад, може бути похідним від введення гарантованого мінімуму заробітної плати. Економічне безробіття викликано кон'юнктурою ринку та поразкою товаровиробника у конкурентній боротьбі через незадовільне керівництво конкретним підприємством, відставання у застосуванні нових технологій та устаткування. Воно існує постійно, в тому числі і в Україні, але посилюється зі спадом економіки і зниженням попиту на товари і послуги. Регіональне безробіття викликано різними причинами, притаманними конкретному регіону, наприклад, закриттям вугільних копалень у Донбасі. Технологічне безробіття є наслідком вивільнення працівників у результаті модернізації устаткування та

втілення нових технологій. Сезонне безробіття — підвищена незайнятість у міжсезонні, притаманна окремим галузям виробництва, таким як сільське господарство, цукрова і м'ясомолочна промисловість тощо. Приховане безробіття — це неповна вимушена зайнятість працівників, які стали зайвими з різних організаційно-економічних причин виробництва, але продовжують перебувати у складі підприємства [3].

Безробіття є постійним супутником ринкової економіки, пов'язаним із певними втратами для суспільства. Воно ж намагається ці втрати мінімізувати. Насамперед, необхідно створити умови, за яких безробітні кола населення могли якось проіснувати в період вимушеної бездіяльності [4, с. 140].

За світовими стандартами критичною межею вважається рівень безробіття у 8–10 %. Перевищення цієї межі є негативною ознакою стану економіки країни та може мати небезпечні соціальні наслідки.

Україна за рівнем безробіття перевищує середньоєвропейські показники. Найбільш гострою є ситуація в невеликих містах і населених пунктах, швидко зростає безробіття серед сільського населення.

Згідно з методологією Держкомстату України все доросле населення країни можна поділити на три групи [5].

Перша група — зайняті. До цієї групи входять особи у віці 15–70 років, які зайняті економічною діяльністю, що приносить дохід. У процесі статистичного обстеження до зайнятих відносять осіб, які відпрацювали протягом тижня хоча б одну годину (в особистому селянському господарстві — не менше 30 годин) незалежно від того, чи була це постійна, тимчасова, сезонна, випадкова або інша робота.

Друга група — безробітні. За визначенням Міжнародної організації праці до складу безробітних входять особи у віці 15–70 років як зареєстровані, так і не зареєстровані в державній службі зайнятості, що одночасно відповідають трьом умовам: не мали роботи (прибуткового заняття); протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагалися організувати власну справу; впродовж двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за плату як найманий працівник або на власному підприємстві. Зазначені групи становлять робочу силу країни. Вони належать до її економічно активного населення і забезпечують пропозицію робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Третя група — особи поза робочою силою. До цієї групи належать особи у віці 15–70 років, які не можуть бути класифіковані як «зайняті» або «безробітні». Це такі категорії населення: учні та студенти, пенсіонери; особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими; особи, які зневірилися знайти роботу; інші особи, які не мали необхідності у працевлаштуванні, та ті, що шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом. Зазначена група належить до економічно неактивного населення.

Погодимось із С. М. Прилипко й О. М. Ярошенко в тому, що стан, який склався на ринку праці України, є наслідком недостатньо ефективного поєднання економічних реформ і державної політики зайнятості населення.

Заходи, вжиті для оздоровлення економіки, створення умов для продуктивної праці, робочих місць не є адекватними реальній ситуації. Політика зайнятості формується без уяви про цілісну модель, якої треба досягти в перспективі, натомість відчувається відсутність глибинних механізмів і важелів впливу на ринок праці. Як наслідок, останній перенасичений людьми, що не знаходять застосування своєму фаховому потенціалу. Значна частина працездатного населення країни внаслідок відсторонення державних органів від процесів їх професійної адаптації просто не підготовлена до роботи в ринкових умовах. Психологічний дискомфорт, невпевненість у завтрашньому дні погіршують загальну атмосферу в суспільстві, посилюють соціальну напругу. Рівень професійного навчання та його напрямки не відповідають сучасним вимогам і потребам ринку праці. При цьому організоване навчання не завжди провадиться за професіями, що мають попит на ринку праці. Не прискорились процеси модернізації застарілих робочих місць на підприємствах, повільними темпами здійснюється залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій у розвиток регіонів, на модернізацію застарілих і створення нових високопродуктивних робочих місць [6, с. 241, 242].

Аналізуючи наявні тенденції, можна дійти висновку: а) заходи, вжиті для подолання безробіття, переважно сприяли його пом'якшенню, а не усуненню основних причин, що його продукують; б) вітчизняне безробіття з циклічного за характером перетворилося на структурне, вже сьогодні поряд із безробітними на ринку праці існують численні вакансії, замінити які досить проблематично. Останнім часом відбувається скорочення питомої ваги населення працездатного віку, а також збільшення питомої ваги самозайнятих, що супроводжується скороченням питомої ваги як найманих робітників, так і роботодавців.

Відносини щодо забезпечення зайнятості та працевлаштування регулюються КЗпП України (розділ III-A «Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників») [7], Законами України «Про зайнятість населення» [8] і «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [9], значним числом постанов Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства соціальної політики, а також соціально-партнерськими угодами і колективними договорами.

Велике значення у формуванні державної соціальної політики у сфері зайнятості мають програмні документи. Зокрема, Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні, Основні напрями соціальної політики, Державні програми зайнятості населення.

Слід врахувати також, що Україною ратифіковано дві Конвенції МОП у сфері зайнятості — № 2 «Про безробіття» і № 122 «Про політику в галузі зайнятості». Залишаються нератифікованими Конвенції МОП № 34 «Про платні бюро найму», № 44 «Про допомогу особам, які є безробітними з незалежних від них обставин», № 88 «Про організацію служби зайнятості», № 96 «Про платні бюро з найму», № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття», № 181 «Про приватні агентства зайнятості».

Питанням зайнятості і працевлаштування присвячено низку статей Європейської соціальної хартії (переглянутої). Головною вимогою Хартії є

забезпечити реальне здійснення права людини на працю і вважати основним завданням держави досягнення й підтримання високого та стабільного рівня зайнятості, маючи на меті досягнення повної зайнятості. До обов'язків держави у справі забезпечення права громадян на зайнятість і працевлаштування належать такі: створити спеціальні служби для працевлаштування і підтримувати цю діяльність на належному рівні; забезпечити необхідну професійну орієнтацію, навчання і перенавчання працівників; надавати послуги у цій сфері безкоштовно; забезпечувати рівність можливостей, заборону дискримінації; приділяти особливу увагу працевлаштуванню соціально незахищених верств населення, зокрема інвалідів, тривало безробітних, підлітків, жінок та ін. [10, с. 138].

Незважаючи на те, що проблема безробіття дуже складна, сучасна соціальна політика розвинутих країн світу в цілому її успішно розв'язує, створюючи умови для забезпечення населення робочими місцями. Соціально орієнтована економіка не залишає безробітних наодинці зі своїми життєвими проблемами, а захищає їх.

Протилежною безробіттю є категорія «зайнятість».

У ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» зайнятість визначається як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі. До зайнятого населення належать громадяни, що проживають на території держави на законних підставах:

а) працюючі по найму на умовах повного або неповного робочого дня (тижня) на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, у міжнародних та іноземних організаціях в Україні і за кордоном, у фізичних осіб;

б) громадяни, які самостійно забезпечують себе роботою, включаючи підприємців, осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, творчою діяльністю, члени кооперативів, фермери та члени їх сімей, що беруть участь у виробництві, а також члени особистих селянських господарств, діяльність яких здійснюється відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство»;

в) обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду в органах державної влади, управління та громадських об'єднаннях;

г) які проходять службу в Збройних Силах України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, військах внутрішньої та конвойної охорони і Цивільної оборони України, органах внутрішніх справ України, інших військових формуваннях, створених відповідно до законодавства України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, альтернативну (невійськову) службу;

е) які проходять професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації з відривом від виробництва; навчаються в денних загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах;

ж) працюючі громадяни інших країн, які тимчасово перебувають в Україні і виконують функції, не пов'язані із забезпеченням діяльності посольств і місій.

Потрібно врахувати, що цей перелік не є вичерпним, оскільки в ст. 1 встановлено, що законодавством України можуть передбачатися й інші категорії зайнятого населення.

Отже, слід відрізнити поняття «зайнятість» і «працевлаштування». До зайнятого населення належать не лише трудящі, а й ті, що навчаються або перебувають на військовій службі, та ін.

Суттєвою державною гарантією соціального захисту громадян на випадок безробіття є створення в Україні спеціальної системи соціального страхування. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» визначає правові, фінансові та організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Для фінансування відповідних виплат утворено спеціальний орган — Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» 1964 р. [11] проголошує, що з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, піднесення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття й неповної зайнятості кожна держава-член МОП проголошує й здійснює як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості. Ця політика має на меті забезпечити: а) роботою всіх, хто готовий стати до неї й шукає її; б) такою роботою, яка була б якомога продуктивнішою; в) свободу вибору зайнятості й найширші можливості для кожного працівника здобути підготовку та використати свої навички й здібності для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного чи соціального походження. Державне управління зайнятістю повинно ґрунтуватися на чітких і злагоджених діях. При цьому важелі управління повинні бути такими, які б сприяли покращенню соціальної стабільності у суспільстві. Варто пам'ятати, що державна політика зайнятості населення залежить від темпу і характеру ринкових перетворень. Вона передбачає систему адаптації різних категорій незайнятого населення до вимог ринку праці, а також систему соціального захисту безробітних і осіб з обмеженою конкурентоспроможністю.

Однак досягнення соціальних цілей політики в галузі зайнятості вимагає координації цієї політики з іншими заходами економічної та соціальної політики, зокрема, із заходами, що стосуються: капіталовкладень, виробництва та економічного розвитку; зростання та розподілу прибутків; соціального забезпечення; фіскальної й фінансової політики, куди входить боротьба з інфляцією та політика щодо іноземної валюти; сприяння більш вільному переміщенню товарів, капіталу та робочої сили між країнами [6, с. 246].

Практична реалізація концепції продуктивної зайнятості в Україні, вимагає, по-перше, активної позиції громадян, а по-друге, ефективних державних регуляторних заходів, основними серед них яких є такі: а) здійснення реформ у сфері оплати праці, що сприятиме підвищенню продуктивності праці та збереженню людського капіталу; б) збільшення

інвестицій в людський капітал шляхом збільшення державних інвестицій в охорону здоров'я, освіту та навчання молоді; в) формування освітніх програм з урахуванням динаміки технологічних і структурних змін, інноваційних процесів, насиченості ринку праці, попиту та пропозиції на окремі спеціальності. Ці заходи сприятимуть збільшенню трудового потенціалу населення України як одного з вирішальних чинників соціально-економічного розвитку суспільства.

Література

1. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3 т. Т. 1 / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1993. — 415 с.
2. Щетинин В. П. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.auditorium.ru/books/3488/>
3. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sesia.com.ua/book/108/7260.html>
4. Стеценко С. Г., Швець В. Г. Статистика населення. — К.: Вища школа, 2005. — 212 с.
5. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.stat.gov.ua>
6. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України: Підручник. — 4-те вид., перероб. і доп. — Х.: ФІНН, 2011. — 800 с.
7. Кодекс законів про працю України: затв. Законом УРСР від 10.12.1971 р., № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1971. — № 50 (Додаток). — Ст. 375.
8. Про зайнятість населення: Закон України від 01.03.1991 р., № 803-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 14. — Ст. 170.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р., № 1533-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 22. — Ст. 171.
10. Трудове право України: Навч. посіб. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видівничий дім «Ін Юре», 2006. — 536 с.
11. Про політику в галузі зайнятості: Конвенція МОП від 09.07.1964 р., № 122 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

Д. С. Девизоров

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра трудового права і права соціального забезпечення
ул. Владимирская, 64, Київ, 01601, Україна

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОЛНОЙ И ПРОДУКТИВНОЙ ЗАНЯТОСТИ РАБОТНИКОВ И ИХ ЗАЩИТА ОТ БЕЗРАБОТИЦЫ КАК ПРИНЦИП ТРУДОВОГО ПРАВА

Резюме

Занятость населения является важной социально-экономической категорией, которая отображает сложные многофакторные зависимости спроса и предложения на рынке труда и является важным индикатором качества жизни населения. Сформулирован комплекс правовых мероприятий, направленных на реализацию в Украине концепции продуктивной занятости.

Ключевые слова: рынок труда, безработица, занятость, трудоустройство.

D. S. Devizorov

Kiev Taras Shevchenko National University,
The Department of Labour Law and Law for public welfare
Vladimirska str., 64, Kiev, 01601, Ukraine

**PROVIDING OF FULL AND PRODUCTIVE EMPLOYMENT
OF WORKERS AND THEIR PROTECTING FROM UNEMPLOYMENT
AS PRINCIPLE OF LABOUR RIGHT**

Summary

Employment of population is an important socio-economic category which represents difficult multivariable dependences of demand and supply at the market of labour and is the important indicator of quality of life of population. The complex of legal measures, directed on realization in Ukraine of conception of productive employment is formulated.

Key words: labour-market, unemployment, employment, job placement.